

José de Udaeta (1919-2009), una doble efemèride

Ballarí, coreògraf, professor i concertista virtuós de castanyoles, però sobretot un personatge singular dins i fora de l'escenari, José de Udaeta va néixer a Barcelona el 1919 i va morir a Sant Feliu de Guíxols el 2009. Enguany, doncs, commemorem el centenari del seu naixement i els deu anys de la seva mort. La pianista Marina Rodríguez Brià, que hi va coincidir en nombroses ocasions, el recorda en aquest article.

José de Udaeta va canviar la imatge del que representa el toc de castanyoles. Bon coneixedor del món del folklore des de la seva vessant de ballarí, va transcendir el paper d'aquest petit instrument en el ball popular i en va aprendre les possibilitats expressives gràcies a l'ensenyament d'Emma Maleras, creadora del mètode de castanyoles que José donaria a conèixer arreu del món.

Creador dels seus propis texts

rítmics, que es distingeixen per la imaginació musical, Udaeta va apropar la castanyola a la música clàssica i no tan sols a la clàssica espanyola. A més de Granados, Albéniz o Soler, amb les castanyoles va tocar música de Bach, Haydn, Beethoven, Grieg, Scarlatti o Debussy. Per a qui no el va escoltar mai, pot semblar un fet extravagant, però ¿justament no és ara un moment de fusió d'estils? Udaeta sempre va anar una mica avançat al seu temps: va buscar, va innovar i va inventar. La seva passió per la música de tota mena el va dur a unir aquesta percussió amb el teatre i la dansa. Com ell deia: *"En aquests programes tracto de mostrar el meu propi estil, o sigui, la fusió de les castanyoles amb la música, la pantomima i la dansa, on ofereixo al públic el més íntim del meu ésser"*.

Com a castanyolista, també va oferir concerts amb Montserrat Caballé i Miguel Zanetti al piano en sales emblemàtiques, com ara La Scala de Milà o el Covent Garden de Londres.

Activitat a Alemanya

José de Udaeta sempre va valorar la passió per la música que havia vist a Alemanya, on havia viscut diverses temporades, i explicava que sempre, fins i tot amb el país devastat per la guerra -explicava que hi havia actuat mentre el carrer era tot runes-, o potser més que mai, necessitaven l'escalf de la música.

Allà va fer amics de llarga durada, com ara Braig, creador els anys setanta de les barres de ballet transportables que es van exportar a tot el món. Junt amb la seva dona, la ballarina Renate Witzel, van dur una de les més importants escoles privades de ballet del país, la Braig-Witzel Schule, a Stuttgart. En aquest espai es van dur a terme moltes activitats relacionades amb el ball i amb la castanyola. José hi va trobar un suport absolut a les seves idees artístiques. També Ria Schneider -entre molts altres noms que podríem esmentar- va ocupar-se de molts aspectes de gestió i producció dels seus projectes.

L'any 1957 Udaeta va iniciar la professió de professor de dansa espanyola i castanyoles a l'Acadèmia Internacional de Dansa de Colònia, la mateixa ciutat on, el 1990, va crear la Societat Internacional de la Castanyola Musical (IGKK). El 1973 va crear els Cursos Internacionals d'Estiu de Dansa Espanyola a Sitges, que van arribar a sumar vint-i-dues edicions i que van tenir molta transcendència en la difusió internacional del món de la castanyola i el ball espanyol. Va ensenyar a escoles de música i dansa de Viena, Hannover, Colònia, Stuttgart, Hamburg, Dresden, Berlín, Leipzig o Amsterdam, així com a universitats dels Estats Units.

© Carles Ribas

Ballarí i coreògraf

Segurament res no hauria estat el mateix si Udaeta no hagués estat ballarí. La seva relació amb la música sorgia de dins, de l'expressivitat a través del cos. Quan va decidir retirar-se del

ball, va triar el món concertístic i es pot dir que el públic no hi veia un gran canvi, ja que José feia volar les castanyoles amb el seu gest explicant la música com a ballarí.

Cal destacar el seu interès en la modernitat. Ja de jove va crear coreografies del tot contemporànies i trencadores, sobretot al costat de la ballarina suïssa Susanne Audeout, amb el nom artístic de Susana i José. Alhora, innovava en la instrumentació dels seus espectacles, en els quals incloïa sempre músics en directe. A més, va col·laborar amb companyies de ballet en determinades produccions internacionals tot aportant-hi el coneixement que tenia del ball espanyol. Destaquen les de l'Òpera del Rin de Düsseldorf, la Harkness Ballet Company de Nova York, el Teatro Español i el Teatro María Guerrero de Madrid o el Gran Teatre del Liceu. El 1985 va crear les coreografies de les danses flamenques per a l'òpera *Carmen* posada en escena per Herbert von Karajan al Festival de Salzburg.

Va ser assessor de dansa espanyola de Margot Fonteyn per a la pel·lícula *The magic of dance* (1980), produïda per la BBC de Londres. També apareix en diverses òperes com a intèrpret de caràcter, tot destacant Herodes a l'òpera *Salome* amb coreografia de Jochen Ulrich al Gran Teatre del Liceu el 1991. O en el *Don Quixot* en la versió coreogràfica de Patrice Bart, a l'Staatsoper de Berlín el 1993.

El seu caràcter extrovertit, comunicador i alegre potser li amaguen una faceta seriosa d'estudiós de la castanyola i recerca contínua sobre aquest instrument. En els seus viatges per tot el món va anar adquirint cròtals de tota mena que van acabar formant part d'una gran col·lecció dels segles XVI al XX, que ara custodia el Centre de Documentació i Museu de les Arts Escèniques de Barcelona.

A més, Udaeta també va impulsar la composició de noves músiques a través d'encàrrecs a diferents compositors del moment, incloent-hi alguns de catalans, com Xavier Capellas. A Alemanya va interpretar el *Fandango*, compost el 1985 per Hans Werner Henze, amb qui va treballar.

Publicacions

José de Udaeta va ser el primer autor que va publicar un llibre sobre tema flamenc a Alemanya (*Flamenco*, de la col·lecció "Das Tanzarchiv", vol. 5, 1965, avui esgotat). Més tard va publicar el llibre *Die Spanische Kastagnette/The Spanish Castanets. Ursprung und Entwicklung/Origins and Evolution* (Overath bei Köln: Ulrich Steiner Verlag, 1985). L'any 1989 es va editar en castellà (Ediciones del Serbal, Ministerio de Cultura). El 1996, Carlos Murias va publicar la seva biografia (*José de Udaeta. 50 años en escena*. Barcelona: Ed. El Serbal). Ria Schneider també va editar un llibre (*Erinnerungen an José de Udaeta*. Bergisch Gladbach: Ulrich Steiner Verlag, 2011) d'homenatge a la seva trajectòria, amb testimonis de molts artistes que van actuar amb José, entre els quals Josep Carreras, Jordi Savall, Karl Musil, l'historiador de la dansa Frank-Manuel Peter, Montserrat Caballé, Eloy Pericet, Berta Vallribera o Ramon B. Ivars, entre molts d'altres.

José de Udaeta, entre Belén Cabanes i Marina Rodríguez Brià

Personalitat de gran artista

Els qui vam tenir la sort de compartir escenari amb José de Udaeta sabem que era un gran company de viatge, generós i divertit, ple d'anècdotes per explicar. Sabia escoltar i corregir qualsevol detall, estava obert a noves opinions musicals. Els assaigs eren llargs, sense pausa perquè la passió no el deixava aturar-se. I sobretot sabem que l'escenari el transformava: allà dalt era la persona més feliç del món. Tenia una llum molt pròpia.

Emmarcant la llegenda d'aquest personatge tan especial, val a dir que Udaeta vivia al castell medieval de Sant Pere de Ribes, població que enguany, commemorant el centenari del seu naixement, li ha dedicat un carrer.

L'interès d'Udaeta era que les composicions rítmiques per a castanyola quedessin. Ell mateix afirmava que el que es tocava al seu temps amb aquest instrument ja no desapareixia. Gràcies a la seva escriptura musical, els textos rítmics perdurarien per sempre en benefici dels aficionats: *"Tot el que la castanyola diu, parla, queda escrit en un paper; per tant, ha canviat, no ha quedat a l'aire"*.

Distincions oficials

José de Udaeta va rebre nombrosos premis, com el Premi Nacional Alemany de Dansa (1987), el Premi Nacional de Dansa (1995) i la Creu de Sant Jordi (2001), ambdues distincions concedides per la Generalitat de Catalunya, o la Medalla d'Or al Mèrit per les Arts, atorgat per la ciutat de Barcelona (2000), entre d'altres. Amb l'espectacle *El secret de la castanyola* va obtenir el Premio de la Crítica del Festival de Flamenco de Jerez (2004).

Per saber-ne més:

https://www.ecured.cu/Jos%C3%A9_de_Udaeta

<https://www.biografiasyvidas.com/biografia/u/udaeta.htm>

https://ca.wikipedia.org/wiki/Jos%C3%A9_de_Udaeta

Imatge destacada: José de Udaeta i Marina Rodríguez Brià. © Oriol Duran